

ÖMRÜNÜ YAZITLARA ADAYAN ADAM: ÇETİN CUMAGULOV

Cengiz ALYILMAZ*

Özet

Bu Makalede, Eski Türk yazıtları üzerine Kırgızistan'da yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Özellikle de Çetin Cumagulov'un bu konudaki çalışmaları tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çetin Cumagulov, Eski Türk Yazıtları.

Abstract

In this article, the works has been done in Kyrgyzistan on Old Turkic Inscriptions. Especially, the works of Çetin Cumagulov are introduced.

Key Words: Çetin Cumagulov, Old Turkic Inscriptions.

Kırgızistan Cumhuriyeti, Orta Asya'nın yüz ölçümü bakımından en küçük ülkelerinden biri olmasına rağmen Türk tarihinin en eski kültür varlıklarından önemli bir kısmını üzerinde barındırması sebebiyle öteden beri bilim dünyasının ilgi odağı hâline gelmiştir.

Kırgızistan'daki Türk kültür ve uygarlık eserleri içinde yer alan, farklı dönemlerde, farklı dil ve alfabelerle yazılmış eski Türk yazıtları ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Söz konusu yazıtlar hakkında genelde şu bilim adamları araştırma ve incelemeler yapmışlardır:¹

Abdirazakov A., Abetekov A. K., Abramzon S. M., Alimov R., Alyılmaz C., Amanjolov A., Andreev A. İ., Aragaçi Z. B., Arvanitaki N. A., Asanaliev U., Aşiraliev K., Attaya M. O., Aydarov G., Babuşkin G. F., Barthold V. V., Barutçu-Özönder F. S., Baskakov N. A., Batmanov İ. A., Bayçarov Soslanbek Y., Baypakov K. M., Bazılhan N., Belenitskiy A. M., Belli, O., Bernştam A. N., Betger Ye. K., Borisenko A. Yu., Borovkov A. K., Brikina G. A., Buryakov Y. F., Butanayev V., Butanayeva İ., Chavannes E., Clauson S. G., Constantin Gh., Cumagulov Ç., Denike B. P., Dlujnevska G. V., Dombrovskiy S. V., Dosanov T., Dudin S. M., Duyşeev B. A., Dyakonov M. M., Ercilasun A. B., Fedcenko A. P., Fedorov M. N., Gaponenko V. M., Goryaceva V. D., Gömeç S., Gumilev L. N., Gülensoy T., Heikel A., Heikel H. J., Hludov N., Hudyakov Yu. S., İmankulov D., İvanov D. L., İvanov İ. P., Japarov A., Kamışev A. M., Karagulova G., Karataev O. K., Kastan'e İ. A., Kızlasov İ. L., Klyaştorniy S. G., Kocemyako P. N., Konkobaev K., Kononov A. N., Kormuşun İ. V., Kraçkovskaya V. A., Liğeti L., Livşits V. A., Lubo-Lesniçesko Ye. İ., Malitskiy N. G., Malov S. Ye., Maltaev K. C., Masson M. Ye., Melioranskiy P. M., Memmedov Y., Miftakov K, Mokrının V. P., Nadelyaev V. M., Nasilov V. M., Nasirdintegin T., Nastictin V. N., Nemeth G., Olcobaev S. A., Ostroumov N. P., Orkun H. N., Ögel B., Petrovskiy N. F., Ploskih V. M., Poyarkov F. V., Pugaçenkova G. A., Radloff V. V., Rahimi Ş., Rasony L., Recebov E., Remezov S. U., Rojdestvenskiy D. P., Rovnyagin V. P., Rozdneev A., Rozen V. R., Rtveldze E., Rudanovskiy K. A., Saray, M., Savinov D. G., Selivanov A., Semenov G. L., Sertkaya O. F., Severtsov N. A., Sıdıkov S., Sıdıkova K., Soltobaev O. A., Şçerbak A. M., Şerbina – Kramarenko N. N., Tabaldiyev K., Taşbayeva H., Tekin, T., Tenişev E. R., Trutovskiy V. K., Valihanov Ç. Ç., Vasilyev D. D., Veselovskiy N. İ., Vinnik D. F., Yadrıntsev N. M., Zadniprovskiy Y. A., Zaharova A., Zasıpkin B. N., Zima V. M., Zimin L. A., Zuev, Y. A...

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

¹ Bu adlar, Kırgızistandaki eski Türk kültür ve uygarlık eserleri, eski Türk tarihi ve eski Türk yazıtları üzerinde araştırma ve inceleme yapanları şükranla, minnetle anmak amacıyla yazıya dahil edilmiştir. Adlarını yazmayı unuttuğum değerli bilim adamlarını da aynı duygularla anıyorum.

Anılan bilim insanlarının önemli bir kısmı aslında Kırgızistan'daki eski Türk kültür ve uygarlık eserlerini, Türk tarihini, arkeolojisini, mimarisini ve petroglifleri araştırırken yazıtlarla da ilgilenmek durumunda kalmış; çok az bir kısmı ise, esas olarak yazıtlarla uğraşıp ömürlerini bu uğurda tüketmişlerdir. İkinci gruba giren bilim adamlarının başında da hiç kuşkusuz ki, ömrünün yarım yüzyılını yazıt bilimine veren Çetin CUMAGULOV gelir.

Çetin CUMAGULOV'un Cengiz ALYILMAZ tarafından çekilmiş bir fotoğrafı.

Çetin CUMAGULOV'u birçok yazıt bilimci gibi ben de önceleri *Epigrafika Kirgizii I*, (Frunze 1963), *Yazık Siro-Tyurkskih (Nestorianskih) Pamyatnikov Kirgizii* (Frunze 1982), *Epigrafika Kirgizii II*, (Frunze 1982), *Epigrafika Kirgizii III* (Frunze 1983), *Epigrafiçeskie Pamyatniki Kirgizii*, (Frunze 1988), *Oş Şehrinin Epigrafik Anıtları* (Ankara 2001) adlı eserleri ve eski Türk yazıtlarıyla ilgili makaleleriyle tanıdım.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Karıbek MOLDOBAYEV, Rektör Vekili Prof. Dr. Seyfullah ÇEVİK ve Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ahmet BURAN tarafından *Orta Asyadaki Kültür ve Uygarlıkların Araştırılması Projesi*'ni hazırlamak ve 2004-2005 öğretim yılında Türkoloji Bölümü'nde dersler vermek amacıyla meslektaşım Dr. Semra ALYILMAZ'la birlikte Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'e davet edildik.

Orta Asyadaki Kültür ve Uygarlıkların Araştırılması Projesi kapsamında başta Kırgızistan Cumhuriyeti'ndeki yazıtlar ve anıtlar olmak üzere Orta Asyadaki kültür ve uygarlık eserlerinin tespit edilmesi, anılan eserlerin restorasyon ve konservasyonlarının yapılarak envanterinin çıkarılması, albüm ve kataloglarının hazırlanması, müzelerde sergilenmesi, Manas Üniversitesi Türk Uygarlığı Araştırmaları Merkezi bünyesinde "Türk Uygarlığı Müzesi"nin kurulması, sözlü kültür unsurlarının derlenmesi, dil ve kültür atlaslarının hazırlanması, Kırgızistan Cumhuriyeti'ndeki ve Kırgızistan Cumhuriyeti'yle komşu olan ülkelerdeki arşivlerde bulunan Türk uygarlığının uzak ve yakın dönemlerine ait belgelerin birer nüshalarının temin edilip yayımlanması... hedeflenmekteydi.

Genel koordinatörlüğünün Dr. Cengiz ALYILMAZ'ın, başkanlığını ise, Prof. Dr. Ahmet BURAN'ın yaptığı proje şu alt bölümlerden oluşmaktaydı:²

---

² Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin Rektörü Prof. Dr. Karıbek MOLDOBAYEV ile Rektör Vekili Prof. Dr. Seyfullah ÇEVİK'in himayelerinde hazırlanan bu proje, Manas Üniversitesi Senatosu'nda oy birliği ile kabul edildikten sonra 29 Eylül

1. Epigrafik Belgelemeler ve Yüzey Araştırmaları Grubu
2. Ağz, Sözlü Edebiyat ve Folklor Araştırmaları Grubu
3. Sözlü Tarih, Etnoloji, Antropoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Grubu
4. Yazılı Tarih Araştırmaları Grubu
5. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları Grubu
6. Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Grubu
7. Rölöve, Jeodezi ve Fotogrametri Araştırmaları Grubu
8. Halk Sanatları, Halk Oyunları ve Halk Müziği Araştırmaları Grubu.

“Epigrafik Belgelemeler ve Yüzey Araştırmaları Grubu”na Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde dışarıdan derslere gelen Çetin CUMAGULOV Hoca’yı da dahil etmişim. Fakat Çetin Bey, kendileriyle proje hakkında yapmış olduğum ilk görüşmem sırasında Türk Dil Kurumu’nun *Göktürk (Runik) Yazılı Belge, Yazıt ve Anıtların Albümü Projesi* kapsamında hazırladığı yaklaşık 8 yıldır basılmayan eseri³ yüzünden Türkiye’ye ve Türk bilim adamlarına kırgınlığını dile getirip projede yer almak istemediğini belirtti. Benim proje için yapmış olduğum girişimlerimi ve çabalarımı gördükten sonra da projede yer almayı kabul etti.

Proje hakkında ilgili bakanlıklarla görüşmelerin yapılması, resmî kurumlarla, müzelerle irtibatın sağlanması ve izinlerin alınması hususunda en büyük desteği de başta Çetin CUMAGULOV olmak üzere, Prof. Dr. Kadıralı KONKOBAEV, Doç. Dr. Kubat TABALDİYEV, dönemin Kırgızistan Devlet Sekreteri Dastan SARIGULOV, Prof. Dr. Ahmet BURAN ve Prof. Dr. İlhan ŞAHİN’den gördüm.⁴

Çetin Bey o günlerde bir yandan Kırgızistan Ansiklopedisi Hazırlama Kurulu’nda görevini sürdürürken diğer yandan da “Doktora Tezi”ni hazırlamaktaydı. Bu yüzden de onu mecbur kalmadıkça rahatsız etmemeye çalışıyordum. Ancak o kendisiyle paylaştığım her yeni bilgi, bulgu ve belge karşısında heyecanlanıyor; benimle âdeta gençlik yıllarına gidiyordu. Bendeki içtenliği ve özveriyi gördükçe de kendisi gelemese bile bana yazıtların buldukları yerlerin adreslerini veriyordu. Bişkek’te özel koleksiyonlarda, evlerde ve depolarda bulunan birkaç yazıtla ulaşmamda da kendilerinin büyük yardımları oldu.

2005 tarihinde Ankara’da TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi’nde bir tanıtım paneliyle kamuoyuna duyurulmuştur. Ancak projeye her türlü girişimlerimize rağmen bugüne kadar ne Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ne de ilgili herhangi bir kurum veya kuruluş destek vermiştir. Proje kapsamında “Epigrafik Belgelemeler ve Yüzey Araştırmaları” ile ilgili olarak bugüne kadar Kırgızistandaki (Kök)türk harfli yazıtların mevcut olanların tamamının epigrafik belgelemesi yapılmış; eski Türk kültür ve uygarlığı ile ilgili de yüksek çözünürlüğe sahip yaklaşık 20.000 dijital görüntü çekilmiş; söz konusu görüntüler kullanılarak 2005 yılında Kırgız Radyo ve Televizyon Kurumu (KTR) için “*Karlı Dağlardaki Sır*” adlı bir de belgesel hazırlanmış; anılan belgesel büyük beğeniyle izlenip takdire layık görülmüştür. Bütün bu faaliyetler, ekipte yer alan kişi / kişilerin bireysel özverisinin ürünüdür.

³ Göktürk (Runik) Yazılı Belge, Yazıt ve Anıtların Albümü Projesi’nin TDK adına Başkanlığını yapan Prof. Dr. Osman F. SERTKAYA, *Dil Araştırmaları Dergisi*’nin (Ankara, 2008) 2. Sayısı’nın 7-34. sayfaları arasında yer alan “Göktürk (Runik) Harfli Yazıtların Envanter, Alfabe ve Bibliyografya Problemleri Üzerine” başlıklı makalesinde Çetin CUMAGULOV tarafından hazırlanan kitabın künyesini: “Çetin CUMAGULOVIÇ CUMAGULOV, *Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan Runik Anıt ve Yazıtları*, Göktürk (Runik) Yazılı Belge, Yazıt ve Anıtların Albümü Projesi: 3, Ankara, 2008, XXVI+180 s.” şeklinde vererek eserin 2008 yılında yayımlanacağını kaydetmiştir: bk. **agm.** s. 29.

⁴ Prof. Dr. Hadice TAŞBAYEVA ve ekibinin, Uz. Nurdin USEEV’in, Kırgızistan Kültür Bakanlığı yetkililerinin (özellikle de Barahan Ece, Aysin Ece ve ekiplerinin), müze müdürlerinin bürokratik engellerin aşılmasında göstermiş oldukları çabalar için teşekkür ederim.

Çetin Cumagulov ve Cengiz Alyılmaz Kırgız Yazar T. Sıdıbekov'un evinin bahçesinde bulunan XIV. Talas Yazıtının estampajını yaparlarken.

Çetin CUMAGULOV Hoca'nın vermiş olduğu adresler doğrultusunda gitmiş olduğum yerlerde (köylerde, kasabalarda, şehirlerde...) ilgili herkes onu tanıyor, ondan övgüyle söz ediyor ve onun izni olmadan bize yazıtları göstermek bile istemiyorlardı. Çünkü müzelerde, derme çatma binalarda, depolarda ulaşabildiğimiz her yazıtın, anıtın envanter kaydının altında Çetin CUMAGULOV'un adı ve imzası yer alıyordu. Onun adı, Kırgızistan coğrafyasında bulunan her tür yazılı envanterle âdeta özdeşleşmişti.

Kırgızistan'da yazıt bilimi ile ilgili yaptığımız araştırma ve incelemelerde Çetin CUMAGULOV'un mesleğe başladığı ilk günden itibaren her türlü güçlüğü rağmen çalıştığını; kimliği ve hafızası yok edilmek istenen bir milletin "taş bellekler"deki sırlarının birer birer gün ışığına çıkmasına vesile olduğunu, yazıt bilimi adına yolu Kırgızistan'dan geçen herkese bir şekilde yardımcı dokunduğunu tespit ettik. Ancak her nedense Sovyet döneminde kendisinin bu alanda kariyer yapmasına fırsat verilmemişti. Çetin Bey, aynı talihsizliği kendi ülkesinin bağımsızlığından sonra da yaşadı. Doktora için hazırlamış olduğu çalışma, 2006 yılında sudan bahanelerle reddedildi. "Yazıtların Çetin Savaşçısı"na, "Ömrünü Yazıtlara Adayan Adam"a Türk illerinde "Doktora", "Doçentlik", "Profesörlük" ve "Fahri Profesörlük" unvanlarının "Gardaş Kömeği" gibi algılanıp (özellikle Türkiye'den gelenlere) ulufe olarak dağıtıldığı bir dönemde "Doktor Unvanı" yine çok görülmüştü.

Bir Kızılderili atasözü: "*Dünyada kötü şeyler oluyorsa, iyi şeyler de oluyordur*" der. Yapmış olduğu çalışmalardan ve bilime katkılarından dolayı aynı yıl Kırgızistan Devlet Başkanı Kurmanbek BAKİEV tarafından Çetin Bey'e "Kırgızistan Devlet Nişanı" verildi. Bu ödül, "*güneşin balçıkla sıvanamayacağı*"nın en büyük göstergesiydi.

Çetin CUMAGULOV'un çalışmalarını yakından takip edenlerden biri de onun sınıf arkadaşı, yakın dostu, seçkin, saygın bilim ve devlet adamı, merhum Prof. Dr. Salıcan CİGİTOV'du. Aile dostumuz, büyüğümüz Salıcan Bey, birgün büyük bir heyecanla Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'ndeki odama geldi. Öğrencilerime yaptırmış olduğum maket yazıtlardan⁵ orijinal

⁵ (Kök)türk harfli maket yazıt hazırlamada ve hazırlatmada üstat olanlardan biri de değerli bilim adamı Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN'dir. Kendileri her türlü obje üzerine yazılmış son derece zengin "(Kök)türk harfli maket yazıt arşivi"ne sahiptirler.

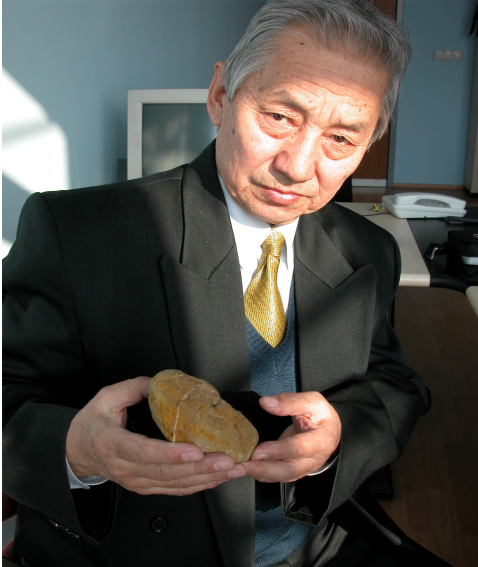

yazıtlara en çok benzeyenlerden birini seçip aldı. Sonra bana: *Çika*⁶, bu maket yazıtı götürüp Balasagun'da bir yere gömelim. Aradan birkaç ay geçsin, Çetin'i yazıtı gömdüğümüz yere götürelim. Yanımıza bir de arkeolog alalım. Orada bir sebep bulup arkeolog arkadaşımıza kazı yaptıralım ve maket yazıtı çıkaralım. Çetin'in yüzündeki o çocuksu sevinci birlikte seyredelim / görelim” deyip kakhahalarla güldü. (Tabii bunu yapmadık).

Prof. Dr. Salican CİGİTOV tarafından seçilen maket yazıt örneği.

Gerçek Türk bilgisi, aydını, münekkidi Salican CİGİTOV Hoca, planladığı bu küçük oyunla Çetin Bey'in hayatta en büyük mutluluğunun yeni bir yazıtın bulunuşu olduğuna dikkat çekmek istiyordu.

Hakkında birkaç tez yapılacak kadar birikime ve donanıma sahip olan Çetin CUMAGULOV, aynı zamanda eski Türk yazıtlarıyla ilgili çok zengin bir arşivin de sahibidir. Çetin CUMAGULOV, hâlen Kırgızistan Bilimler Akademisi Dil-Edebiyat Enstitüsü'nde “Bilim Uzmanı”, Kırgızistan Ansiklopedisi Hazırlama Kurulu'nda “Redaktör Yardımcısı”, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nde de yarı zamanlı “Öğretim Görevlisi” olarak çalışmaktadır.

“Ömrünü Yazıtlara Adayan Adam”la (Kök)türk harfli yazıtların izinde daha nice yıllara...

Çetin Cumagulov üzerinde (Kök)türk harfli yazıt bulunan bir heykel başı ile.

⁶ “Çingiz / Cengiz” adı Türk dünyasında sevgi ve içtenlik ifadesi olarak “Çika” şeklinde kullanılmaktadır.